

Domszky András

A gyermekvédelmi módszertan társadalmi konstrukciója

A módszertan mint változáskövetés¹

A tanulmány a gyermekvédelmet mint a társadalmi változások keretei között formálódó társadalmi intézményt mutatja be, és ehhez viszonyítva értelmezi szakmai sajátosságainak alakulását is. A társadalmi intézményként fölfogott gyermekvédelem szakmai fejlődését-fejlesztését pedig a módszertani építkezés egymásra épülő szintjein folyó tudatos és szervezett problémamegoldó, tapasztalatszerző, -egyeztető és szakmai szabályalkotó tevékenységhez köti.

Mondanivalómmal három témakört szeretnék érinteni. A gyermekvédelem *módszertani rendszerének társadalmi konstrukcióját*

- a gyermekvédelem mint társadalmi intézmény és szakma alapvető jellemzői,
- a változások szerepének erre gyakorolt hatása, valamint
- a módszertani építkezés szintjei felől közelítem meg.

Témaválasztásom aktualitását indokolja, hogy – bár bonyolult kölcsönhatásokról szeretnék értekezni – a mai nagy horderejű változások közepette nem elegendő a sikeres alkalmazkodáshoz csupán „felhasználói szintű” tudás.

Intézményesülés és intézménytelenítés

Közhellyel kezdem: az ember társadalmi lény. Anthony Giddens meghatározásában: „A társadalom a politikai uralom egy adott rendszerének alávetett, különálló területen élő és a körülöttük lévő csoportoktól eltérő identitással rendelkező emberek csoportja.” (Giddens 1995, 693.)

Hagyományosan ebben a (szociológiai) fogalmi összefüggérendszerben gondolkozunk és beszélünk a társadalomról.²

A társadalom a társas viszonyok szerveződési formája. „A társadalomszerveződés rendszerelvű, funkcionista és evolucionalista megközelítésének egyik legtekintélyesebb XX. századi képviselője, Talcott Parsons úgy találta, hogy

bármilyen élő rendszerről legyen is szó, annak négy alapfunkciót kell ellátnia:

- alkalmazkodás a környezeti feltételekhez,
- célelérés, a célok kijelölése és megvalósítása,
- integráció, a társadalom különféle alkotóelemeinek összefogása és normatív szabályozása,
- mintafenntartás, a normák, az értékek, a kultúra megőrzése és továbbörökítése.” (Terestyéni 2011, 74.)

Az egyén és a társadalom kapcsolatának problémájával kapcsolatban már a XIX. század végén Émile Durkheim föltette a kérdést: „*miként lehet az, hogy az egyén, miközben egyre önállóbb lesz, egyre szorosabban függ a társadalomtól? Hogyan lehet személyesebb és szolidárisabb egyszerre?*” (Durkheim 2001, 54)

A társadalom az egyén számára külsődleges, az egyének összessége számára azonban definíció szerint nem az. A szociológia emberképe abból indul ki, hogy az ember tevékenységében a társadalmi normákhoz igyekszik alkalmazkodni. A normák háttérében pedig értékek állnak. A normák és értékek egymással összefüggő tevékenységekre vonatkozó rendszerének megjelenítői a társadalmi intézmények, amelyek meghatározzák a társadalom tagjai által végzett tevékenységek alapvető módját és mintáját, előírják az intézményesült viselkedést, és megszegését büntetik. Ekképpen szervezik a társadalom életét úgy, hogy a társadalom tagjai ellássák a társadalom számára szükséges funkciókat.³

Tehát minden társadalmi intézmény közösen konstruált szabályok rendszere, ami kapcsolatokat formál: az emberek kapcsolatát és

a szabályok kapcsolatát. Formálja és összefogja az emberek közti kapcsolatot az összefüggő tevékenységekben és az egyes tevékenységek szabályait, valamint a szabályok rendszerét a rájuk vonatkozó normák (elfogadott magatartásminták) és az ezek mögött álló közös értékek alapján.⁴

Az intézmény fogalmát általában kétféle értelemben is használjuk:

- Struktúraként, strukturális értelemben az intézmény jelenthet valamilyen cél érdekében, tudatosan alkotott szervezetet, szervezeti formát (pl. hivatal, intézet, gyermekotthon) és ezek szélesebb keretbe illeszkedő rendszerét (pl. közigazgatás, szociálpolitika, gyermekvédelem). Ebben az értelemben speciális célhoz kötött, meghatározott tevékenységeket szolgáló, viszonylag állandó strukturális rendszerről beszélünk.
- Az intézmény fogalma másik értelmezésében kifejezhet valamilyen funkcionális összefüggés-rendszert is (pl. nyelv, család, tudomány, szakma), ami kulturális alapon jön létre, és ezek rendszerét, rendszerkapcsolatait (pl. köznyelv-szaknyelv/nyelvi rétegek, családtípusok/rokonkapcsolatok, tudományágak/tudományrendszertan, gyermekvédelmi szakma, alapellátás/szakellátás/hatósági eljárás). Ez az intézmény fogalmát funkciójában megjelenítő értelmezés. Eszmei célhoz kötött tevékenységek folyamatát tartalmazó rendszerekre utal.⁵

Mindkét jelentés a társadalom gyakorlati viszonyrendszerében nyer értelmet. A kettőnek köze van egymáshoz, áthatják egymást, és egymás nélkül nem létezhetnek. Ugyanakkor „kritikai szembenállás” jellemzi őket.

A mindkét értelemben felfogott intézmények folyamatosan változnak. Ebben a folyamatban aszinkronitás van köztük. A struktúrák konzerváló hatásúak, a funkciók megújítóak. Ezáltal a struktúrákra intézménytelenítő (deinstitutionalizáló) hatással vannak. Meg kell azonban különböztetnünk *természetes intézménytelenedést* (amikor a korábban létrejött szervezetek túlhaladottá válnak, mert már nincs rájuk szükség és megszűnnek vagy fokozatosan átalakulnak, ilyen volt például a gyermekvárosok megszűnése) és *elhatározott* átfogó *intézménytelenítést* (amikor valamilyen megalapozott, mérlegelt döntés a korábbiaktól eltérő szervezeti rendszert hoz létre – ilyen esetünkben például a Nemzeti Szociálpolitikai Konceptió célkitűzése).⁶

A társadalmi intézmény fogalmának szélesebb értelmezése az intézmény szó mindkét jelentését magába foglalja, és kb. úgy lehet meghatározni, hogy társadalmi intézményről akkor beszélünk, ha

1. az intézményként megnevezett jelenségnek létezik elkülönítő köznyelvi fogalma (pl. a gyermekvédelem azóta tekinthető társadalmi intézménynek, amióta a köznyelvi fogalom létezik);
2. vannak kialakult szervezeti formái, és ezek (esetleg) szervezeti rendszert alkotnak (a magyar gyermekvédelem különböző szervezeti formáit és szervezeti rendszerét – a strukturális értelemben fölfogott intézményét – az 1997. évi XXXI. törvény hozta létre és teljesítette ki);
3. a társadalom tagjai számára funkcióval bír (ez a gyermekvédelem feladatait tekintve egyértelmű. A gyermekvédelmi gondolkodást meghatározó fogalom-pár: a fejlődés és a veszélyeztetettség. A gyermekvédelem funkciójának értelmezése persze differenciált a társadalom tagjai körében aszerint, hogy valaki kívülálló, érintett, vagy éppen ez a szakmája.);
4. funkcióját tudás és szabályok útján teljesíti.

A gyermekvédelem mint társadalmi intézmény alapvető jellemzői

A gyermekvédelem *feladatának értelmezése* a fogalom kialakulása óta, vagyis kicsit több mint száz esztendeje *kétpólusú viszonyrendszerben* mozog:

1. a társadalmi (társadalmi szintű) cél: a társadalmi integráció, kohézió elősegítése, erősítése,
2. a gyermekekkel kapcsolatos (gyermeki szintű) cél: a gyermek harmonikus fejlődésének segítése.⁷

A *gyermekvédelem* olyan *társadalmi intézmény*, amelyik egy másik társadalmi intézmény, a *család* kíséretére jött létre, annak érdekében, hogy a családnak a gyermek személyes fejlődésével és a társadalomba integrálásával kapcsolatos feladataiban segítséget nyújtson, végső esetben pedig a „támogatásra képtelen családoktól a védelemre

szoruló gyermekek”-ről való gondoskodást átváljalja. A gyermekvédelem *formális* intézmény egy *nem formális* intézmény kíséretére.⁸ A gyermekvédelem azonban a családhoz képest tökéletlen társadalmi intézmény, mert még a legfejlettebb, tudományosan megalapozott módszerekkel és a legkényeztetőbb ellátásokkal sem lehet képes a családtagok (genetikusan, pszichikusan, lelki és szociális) identitás-közösségéből és szeretetkapcsolatából eredő, a szükségletkielégítés (életkori szükségletek kielégítésének standardjaihoz, vagy a szociális ellátások jogszabályi minimumaihoz viszonyított) mérhető szintjén túlmutató hatásokat pótolni. A család a legszemélyesebb, legtermészetesebb társadalmi intézmény. Minden egyéb társadalmi intézmény esetleges, és a személy számára kívülről meghatározott.

A *gyermekvédelem* tehát olyan, a gyermekek és a családok számára esetleges és kívülről meghatározott *társadalmi intézmény*, amelyik a társadalmi integráció és a személyes fejlődés szempontjait próbálja egymást kiegészítő módon összhangba hozni, mégpedig azokban a szituációkban, konkrét esetekben, amikor ezek egymást hiányállapotok vagy károsító tényezők közepette nagymértékben akadályozzák. Összetettség, plurikauzalitás (többokosság), bonyolult kölcsönhatások és a megoldási próbálkozások eredményeinek esetlegessége jellemzik.

Az ezekből fakadó bizonytalanság ellenére a gyermekvédelem *létező* társadalmi intézmény. *Létezése értékalapú*: a gyermek személyes kiteljesedését a társadalmi szolidaritás különböző formális és informális eszközeivel kívánja segíteni a teljes emberi lét és a harmonikus társadalmi létezés érdekében.

Értékalapjából következően a gyermekvédelem a gyermekekért viselt *megkülönböztetett* társadalmi felelősség gyakorlásának intézményesült rendszere. Ha azonban ennek a társadalmi intézménynek a konkrét megvalósulási formáját és módját (s benne a gyermekvédelem történeti és jelen idejű változásait) vizsgáljuk, azt találjuk, hogy értékalapján kívül minden jellemzője folytonosan átalakul.

A gyermekvédelem szakmai háttere

Erről kicsit részletesebben szeretnék beszélni. A tudás és a szabályok a szakmaisághoz tartozó fogalmak. A szakma fogalmát általában úgy határozzuk meg, hogy az előképzettséget és tapasztalatot igénylő foglalkozás.

Ami az előképzettséget illeti, hagyományosan úgy értelmezzük, hogy *a különböző szakmák ismeretalapját olyan tudás képezi, ami tudományterületi alapokra vezethető vissza*. Így kétirányú, levezethető rendszerösszefüggés van a tudományos háttér, a szakma szabályai és a szakmai gyakorlat között.

A gyermekvédelem azonban nem egészen ilyen. Bár a tudományos megalapozás igénye vezérelte a XIX. század végén az USA-ból indult *gyermektanulmányi mozgalmat*, mely Európa számos országában, így hazánkban is rengeteg követőre talált. Az amerikai Oscar Chrismanntól származik az elnevezés, miként az az elv is, hogy a gyermektanulmány (paidológia) az *antropológiai tudományok* sorába tartozik. Magyarországon 1906. február havában önálló egyesület is alakult Magyar Gyermektanulmányi Társaság néven. Chrismann elméleti rendszerében a gyermektanulmány körébe tartoznak „a gyermek testi és lelki életére és fejlődésére vonatkozó ismeretek, ideértve az abnormis gyermekek testi és lelki életét, nem különben a gyermekről szóló történelmi és néprajzi adatok is” (Nagy László 1972, 91). Rendszerében a gyermekvédelemre is kitért. A gyermektanulmányi irányzat később szűkítette a fókuszát, és ma a fejlődés-, illetve a gyermeklélektan egyik előzményeként emlékszünk rá.

Mostanában a gyermekvédelem tudományos igényű viszonyítási alapjaként – érdekes módon – inkább a különböző történeti korok *gyermekfelfogását* vizsgáljuk.⁹ Ebben úttörő szerepet vitt a holland pszichiáter, Jan Hendrik van den Berg 1956-ban megjelent „Metabólica”-ja (a cím jelentése kb. *az ember átváltozása*), amit aztán Philippe Ariès *A gyermek és a családi élet az ancien régime korában* (1960) című könyve követett. Nyomukban a gyermekkortörténet tanulmányozásának hatalmas irodalma bontakozott ki. Napjainkban sokszor hivatkozunk Lloyd DeMause-nak a szülő-gyermek kapcsolat alapformáit bemutató *gyermekégtörténeti periódusaira* (DeMause 1974) – hiszen a társadalmi integráció megalapozója és feltételeinek természetes közvetítője egy másik társadalmi intézmény, a család.

Ezek mind-mind fontos előzmények. A gyermeki fejlődéssel kapcsolatos különböző tudományterületeken végzett megfigyelések rendszerbe foglalásával létrehozni szándékozott tökéletes gyermekfejlesztő diszciplína azonban nem született meg. Így *a gyermekvédelemnek nincs saját tudományos háttere*.

A gyermekvédelem szakmai területei, bár építenek – a gyakorlatban sajnos nagyon csekély mértékben – különböző szaktudományok felismeréseire, lényegüket tekintve azonban a *szociális intervenció* szervezett megvalósítását jelentik.

A szakmai háttér és a társadalmi intézmény kapcsolata

A szociális intervencióként felfogott gyermekvédelemről a (1) problémák, az (2) ellátások, az (3) ellátórendszer, a (4) jogi szabályozás, a (5) képzés, a (6) „szakma” vagy ritkán valamely (7) tudományterület felől közelítve szoktunk eszmét cserélni (és talán a felsorolás sorrendje egyben gyakorisági sorrendet is jelent). Ezek a megközelítési módok a gyermekvédelem „társadalmi művelésének” szempontjai. Feltételek és strukturális elemek a gyermekvédelem mint társadalmi intézmény egészének meghatározásához. Megközelítési területekként részrendszerei az „egésznek”. Egyenként jellemzik, de nem merítik ki az intézmény teljességének megértését. *„Minden megértésnek körkörös tényállásokkal van dolga, olyanokkal, amelyek önmagukban saját magukra utalnak vissza. [...] Egy klasszikus terminológiában kifejezve a rész az egészhez, az egész a részhez utal – az egyik a másikra és vissza önmagára. A megértés minden elméletének ez a kiindulópontja.”* (Luhmann 2005, 294.)

A gyakorlatban tehát megközelítéseinket *önmagukban* egészesnek, teljes rendszernek tekintjük, ami az elemek szintjén logikus következtetésekre vezet, de az egészhez képest csupán részleges, és olykor pontatlan, túldimenzionált vagy a lényegtől elidegenítő kimeneteket eredményez.

Ha pedig analógiás módon a gyermekvédelmi ellátásokat, ellátórendszert, jogszabályokat, képzést, szakmát, tudományterületek szerinti megközelítést *más* ellátások, ellátórendszerek, jogszabályok, képzések, szakmák, tudományterületek sajátosságaihoz hasonlítgatjuk, netán azoknak akarjuk megfeleltetni, akkor elkanyarodunk a gyermekvédelem saját lényegének és természetének megismerésétől.

A gyermekvédelem reflektív szakma. Nem annyira tudományos háttérű, mint inkább társadalmi intézmény háttérű szakma. Olyan szakma, aminek a szociális intervención belül a szervezeti keretei határozzák meg a szabályait, és ezekhez igazítva formálja a tudásalapját. A gyermekvédelemnek

mind a társadalom, mind az egyén oldaláról történő megközelítése mégis e tevékenység *komplex* jellegének felismeréséhez vezet. A komplexitás tartalmát a biológiai, egészségügyi, pedagógiai, szociális, jogi és igazgatási feltételek bonyolult egymásra hatása jelenti. E komplex jelleg jelenik meg a feladatellátásban, illetve összetevői és az ezekhez való társadalmi viszony, közpolitikai feladatértelmezés alakulása differenciálják az ellátás területeit és módozatait.

Így is építezhet egy szakma. Esetünkben azonban ez akkor volna ideális, ha a gyermekvédelem feladatának két pólusa, 1) a társadalmi (társadalmi szintű) cél: a társadalmi integráció elősegítése, erősítése¹⁰ és 2) a gyermekekkel kapcsolatos (gyermeki szintű) cél: a gyermek harmonikus fejlődésének segítése között összhang lenne.

A rendszer egészét tekintve azonban ezt a kettőt együtt soha nem lehetett teljesen megvalósítani. Általában a gyermekvédelem működését a strukturális elvárásoknak való külső megfelelés kényszere jellemezte. Ebből az is következik, hogy a gyermekvédelem társadalmi integrációs funkciójának vizsgálata során, a szervezeti működést meghatározó szabályokhoz viszonyítva kikerekedik egy külső értékelés, egy hivatalos megítélés a rendszerbe került gyermekek életútjáról.

Társadalmi intézmény, szakma és gyermek viszonya

De mit kezdünk a gyermek személyes, belső történetével? Szakmai ellenőrzések során mindig fölmerül bennem: attól, hogy egy szervezet a szabályok szerint működik, még senki igénybevevő nem találja meg a boldogságát. A társadalmi integráció *formálisan* a szervezeti értelemben felfogott intézményeken keresztül történik, de az önmegvalósítás nem lehet intézményfüggő. Kopp Mária professzor asszony írja egyik könyvében: „A közös konstrukció nem ad minden szituációra harmonikus megoldást, nem önmagában abszolút, hanem csak adekvát, a kor kérdésfeltevésének megfelelő igazságot és értéket hordoz. Ezért lehetséges, hogy minden egyes személy nem additíven járul hozzá, hanem átstrukturálja azt.” (Kopp 1995, 123.)

A korrekciós intézmények (a társadalmi egyenlőtlenség kompenzációjára, a személyiség korrekcióra törekedve) megtartanak, de önmagukban nem tesznek önállóvá. A korrekciós intézmé-

nyek szimulációk, ha kimarad belőlük a szükségletek kielégítésére irányuló teljes ellátásra törekvés mellett az önmegvalósításra törekvés inspirációjának személyessége. Az egyes gyermekek személyes fejlődésének elősegítésében soha nem annyira a jó ellátórendszer, mint inkább egy-egy nagyformátumú nevelő egyéniség tudott eredményt elérni. Ezért szoktam úgy fogalmazni, hogy *a gyermekvédelem lényegét az informális személyközi kapcsolatok jelentik a formális szakmai rendszerben. Az egyén szempontjából pedig a gyermekvédelemben minden személyes cselekvés újrastrukturálja a rendszert.*¹¹

A szakma, annak művelői és az intézmény társadalmi felelőssége

Ebben az összefüggésben a szakmai rendszer szabályainak és szolgáltatásainak tökéletesítésével a személyközi hatások kibontakozását kell szolgálni. A nevelő felelőssége, hogy megtalálja önmagában azokat a tulajdonságait, amelyekkel felismerheti, hogy mi rejtőzik a gyermekben, és azt, hogy hogyan tudja ezt a gyermekkel is felfedeztetni. Ez ma jóval nehezebb, mint néhány évtizeddel ezelőtt volt, mert a cselekvésünk kontextusa megváltozott. A gyerekeknek nem a modellként bemutatatható „felnőtt” világot kell közvetítenünk, hiszen az folyamatosan átalakul, hanem önmagukra találásukat kell elősegítenünk, leküzdvé azt a nehézséget is, hogy az ő világuk és nyelvük sajátosan és egyre nagyobb mértékben különbözik a miénktől.

A gyermekvédelemnek társadalmi intézményként a szervezeti keretei határozzák meg a szabályait. Ezek azonban változékonyak, mert a társadalmi folyamatok dinamizálják a társadalmi intézmény változásait, ennek megfelelően a változások befolyásolják a gyermekvédelem szerveződését és a gyermekvédelemben dolgozóknak igazodniuk kell a változásokhoz. Bár, amint láttuk, maguk is előidézői a változásoknak.

A gyermekvédelmet társadalmi intézményként jellemeztem. Gyakran végiggondolatlan, szélsőséges megállapítások is elhangzanak a funkcionálásával kapcsolatban: *„Nálunk a gyermekvédelem hiányosságai miatt nőnek az egészségügyi, társadalombiztosítási, gyermekvédelmi (sic!), szociális, oktatási, igazságügyi, rend- és vagyonvédelmi, büntetés-végrehajtási kiadások.*” Küzdelmes pálya a gyermekvédőké, ezt a bűnbak szerepet azonban, azt

hiszem, hogy nyugodtan visszautasíthatjuk. Egyetlen társadalmi intézmény sem képes nagydinamikájú társadalmi folyamatok hatásait önmagában megakadályozni vagy kompenzálni.

Társadalmi változások és gyermekvédelem

Változások közepette élünk és változások előtt állunk. A gyermekvédelem nem öntörvényű, alakulása kívülről meghatározott. Probléma- és feladatértelmezése kívülről érkezik, ezek mindig szerteágazóak, nagyon összetettek, és egyes elemeinek megoldása más, önálló diszciplináris háttérrel rendelkező szakmáknak is feladata. Ebből következően szakmaszerű tartalmát különböző szakmák ismereteiből gyűjti össze, de: ezek esetlegesek és többnyire csupán összelegyednek, nem jutnak el a szintézisig. Időszakonként más-más ágazathoz tartozik, mellyel részben hasonul. Önállósága viszonylagos, a saját szervezeti rendszerére, aktuálisan alkalmazott eljárásaira és módszereire, rövid idő óta pedig törvényi szabályozására korlátozódik. Önreflexiója ezekből adódóan részben alárendelt az aktuálisan feladatául rendelt problémák társadalmi reprezentációjának, a befogadó ágazat megítélésének, azon szakmáknak, melyek tudáselemait alkalmazza, illetve – viszonylagos önállósága keretein belül – proceduális jellegű (eljárásközpontú).

A gyermekvédelem alakulásának „törvényszerűségei”:

- reaktív jelleg,
- súlypont-áthelyezések,
- egyenetlen fejlődés,
- reakcióidő és reakciómód.

A magyar gyermekvédelem XX. századi alakulásának megfigyelhető „törvényszerűségeivel” kapcsolatban Hanák Katalin *Társadalom és gyermekvédelem* című alapművében történelmi példákon igazolja (Hanák 1978), hogy a gyermekvédelem általában az objektíve bekövetkezett gazdasági-társadalmi változásokat követte, ezekre válaszolt. Az általános gyermekvédelem társadalmi feladatait és azokat a körülményeket is, amelyek a speciális gyermekvédelem beavatkozását szükségessé teszik, elsődlegesen társadalmi jellegűnek tartja. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy ebből nem lehet azt a következtetést levonni: amilyen a társadalom, olyan a gyermekvédelme.

„A gyermekvédelem intézményének alapvetően – a gazdasági-társadalmi, a családban bekövetkezett változásokra való – válaszoló jellege miatt nincs teljes és automatikus egyidejűség és megfelelés a gyermekvédelem és az azt meghatározó társadalmi-gazdasági viszonyok között.” (Hanák i. m. 50.) Általában ez lemaradást jelent, ami a gyermekvédelem intézményeinek diszfunkcionális működéséhez is vezet. Ugyanúgy, ahogy a gyermekvédelem feladatai társadalmi eredetűek, a lehetséges megoldások is csak a társadalom ténylegesen létező erőforrásaiból mozgósíthatók. A gyermekvédelem *reaktív* (válaszoló) *jellege* mindig valamilyen szakmai terület fokozott fejlesztését, előtérbe helyezését jelenti. Vagyis azt, hogy a gyermekvédelem fő irányát meghatározó problémák jellege szerinti szakma hatáskörébe utalják a megoldást (pl. egészségügy, pedagógia, szociális szakmák). Ettől kezdve pedig a gyermekvédelem, noha saját szervezeti rendszere van, azzal a szakmával szimbiózisban működik. A gyermekvédelem egészére ebből adódóan a *súlypont-áthelyezések*, és ennek következtében az *egyenetlen fejlődés* a jellemző.

Amikor valamilyen szakma keretei közé sorolják, fölveszi annak a tulajdonságait, és azokat mutatva látja el a feladatát. De mivel a gyermekvédelmi problémák a valóságban ezekkel nincsenek „fedésben”, a problémák összetettségük miatt túlterjednek egy-egy adott szakma keretein, ezért az nem tudja ezeket teljes mértékben kezelni. Fontos megjegyezni, hogy ha a gyermekvédelem fölveszi is valamilyen szakma tulajdonságait, megőrzi saját intézményi önállóságát. A gyermekvédelem aztán szervezeti szintjén a „befogadó szakma” elemeinél kevesebbet tud fölhasználni, viszont máshonnan többet vesz át, fogad magába, és spontán módon kvázi szakmává strukturálódik.

A gyermekvédelem *reakcióidejét* és *reakciómódját* a szektor terjedelme határozza meg. Vagyis az, hogy kizárólag állami feladat vagy emellett társadalmi egyesületek, alapítványok, polgári kezdeményezések, egyházi intézmények is részesednek ebben a tevékenységben. A tapasztalat azt mutatja, hogy minél több szektorban intézményesülhet a gyermekvédelem, annál érzékenyebb a különféle, nagyon is eltérő igények jelentkezésére. Gyorsabban reagál az új szükségletekre, és többféle szolgáltatást képes nyújtani. Abban az esetben, ha a gyermekvédelem deklaráltan csak az állam/önkormányzat feladata, reakciómódját befolyásolja,

hogy intézményrendszere „súlyossági fok” szerint, vertikálisan tagolt és szegregáló megoldásokra épít. Működését a jogszabályok szigorúan behatárolják. Merev keretei miatt rugalmatlan. Az új, nem kodifikált (illegitim) problémákra csak késve tud válaszolni. Régi próbálkozása a gyermekvédőknek, hogy a szervezetközpontú szemléletről szolgáltatás-központú szemléletre és megoldásokra térhessenek át.

A változások természetéről

„A változást úgy definiáljuk, mint a *társadalom szerkezetének, intézményeinek, tag értelemben vett kultúrájának változását.*” (Andorka 2006, 663.)

Minden változás várakozást és némiképp szorongást keltő. Érdemes talán a változások természetének megismerésével oldani ezt a feszültséget.

A strukturális átalakítás kérdéskörének problematikájához Roger Garaudy francia filozófus egy megjegyzését szeretném idézni. A hetvenes évek strukturalizmus-vitájában mondta: „*milyen kár, hogy a struktúra szó főnév, mennyivel könnyebb dolgunk lenne, ha ige volna.*”

Körülbelül ez a gondolat fejezi ki a változás lényegét és nehézségét is. Nagy fordulatra készülünk, és eközben a rendszer működőképességét is meg kell őrizni.

Néhány pontban konkretizálva és érzékeltetve a feladat nagyságrendjét, figyelembe kell vennünk, hogy:

1. A strukturális változások és a társadalmi folyamatok természete eltérő. (Az első valamilyen racionalitáson alapul, a második az „ahogy lehet”¹² elvén.)
2. A strukturális változások tervezhetők, a változások társadalmi magatartásra gyakorolt hatásai azonban csak kis lépésekben végrehajtott változások esetében kiszámíthatók.
3. Éppen ezért a létező struktúrákat gyorsabban le lehet bontani, mint a társadalmi magatartás kontrollját kiépíteni.
4. A társadalmi magatartás végül a saját képére alakítja a társadalmi intézmények szabályozott működését. (Az emberek „be-lakják” a társadalmi intézményeket.)

A változások az előbbieik alapján időigényesek.

A társadalmi-politikai rendszerek megváltozásával kapcsolatban Norbert Elias, a nagy tapasztalatú német társadalomtudós a múlt század nyolcvanas éveiben, közel kilencven évesen, teljes kutatói és személyes élettapasztalata birtokában jutott arra a következtetésre, hogy „legalább négy-öt generáció többé-kevésbé nyugodt egymásra következője és kooperációja kívánatos a (...) sok kis hatalmi egyenlőtlenség lassú eldolgozásához, átalakításához. Száz-százhusz év alatt 'szelídülnek meg' a személyiségstruktúrák, ennyi idő kell a hatalmi reflexek kioldódásához, a tolerancia, az önkontroll, a szolidaritás társadalmasodásához.”¹³

Oliver E. Williamson, Nobel-díjas amerikai közgazdász szerint az *intézményi változások* időigénye több szintű:

- „1. szint: informális intézmények: tradíciók, szokások, normák, vallás, nyelv; az informális intézmények kialakulása több száz, ezer évet vesz igénybe.
 - 2. szint: intézményi környezet (the rule of the game): pl. a vagyoni jogok erőssége, bürokrácia, államigazgatás, ítélkezés; 10–100 év kell ezen csoportba tartozó intézmények kialakulásához.
 - 3. szint: kormányzás (play of the game): a tranzakciók igazodása a kormányzási struktúrához; 1–10 év szükséges a 3. szinten lévő intézmények megszületéséhez.”
- (Williamson 2000)

Alexis Carell, szintén Nobel-díjas (orvos) 1936-ban néhány *szakmai-módszertani változás* időigényét prognosztizálta: „Csak harminc vagy negyven év elmúltával lehet fölbecsülni egy nevelési módszer értékét. Adott életmód befolyása egy embercsoport élettani és szellemi tevékenységeire nem nyilvánul meg addig, amíg el nem tűnik egy nemzedék. [...] A Montessori-rendszernek, vagy Dewey John nevelési elveinek az eredményét csak most lehet hasznosan analizálni. Még egy negyedszázadot kellene várnunk, hogy megismerjük a jelentőségét azoknak az intelligenciavizsgálatoknak, amelyeket a lélekbúvárok az elmúlt években végeztek az iskolákban. Hogy adott tényezőnek az emberre gyakorolt hatásáról megbizonyosodjunk, annak egyetlen módja az, hogy az egyének nagy számát kísérvük figyelemmel életük viszontagságai között egészen a halálukig.” (Carell é. n. 61.)

Végül Immanuel Wallerstein *A társadalmi változás kutatásáról* című tanulmányában így ír: „Adott időpontban semmi sem folyamatos, hanem minden jelen idejű, még az is, ami elmúlt. És a jelenben mindannyian elkerülhetetlenül termékei vagyunk saját háttérünknek, neveltetésünknek, személyiségünknek, társadalmi szerepünknek és azoknak a strukturált társadalmi kényszereknek, amelyekben belül működünk.” (Wallerstein 1983, 22.)

Az intézmények nem csupán különböző csoportok szintjén, eltérő formalizáltságú „kialakult és elterjedt társadalmi szabályok rendszerét jelentik, melyek alakítják, szabályozzák a társadalmi interakciókat” (Szabóné Kiss é. n., 10. o.), hanem a személyiségtulajdonságok együttesét, a habitust is formálják. Így „az intézmények tartóssága abból ered, hogy stabil várakozások alakulnak ki mások viselkedésének irányába. Általánosságban elmondható, hogy az intézmények rendezni képesek az emberek gondolatait, várakozásait, cselekedeteit.” (Szabóné Kiss i. m., u. o.)

A változások ezért nem vezethetők be közvetlenül az intézmények bármilyen jól megtervezett átrendezésével és központi újraszabályozásával, mivel az új intézmények működőképessége nem csupán szabályozás-, hanem habitusfüggő is.

Az emberek megszokják és a megszokás útján internalizálják adott életkörülményeiket, ez beépül a gondolkodásukba. Az internalizált, objektív helyzetet a társadalomtudományi irodalom habitusnak nevezi.¹⁴ A habitust az objektív létfeltételek alapozzák meg. A habitus az intézmények által formált társas (társadalmi) készségegyüttes, a társas szocializáció eredménye, az egyén „státusz-személyisége”, észlelési, gondolkodásbeli sémák, és az ebből fakadó szokás, viselkedés, magatartás.

A habitusok megváltoztatása feltétele az intézmények hatásképességének. Minél érték-elkötelezettebbek egy társadalom tagjai, annál nehezebb feladat a társadalmi intézmények átalakítása. Kiábrándult, elbizonytalanodott, vagy éppen a fogyasztói befolyásolástól uralt, magányosan szorongó, manipulálható emberek ugyan könnyebben alkalmazkodnak új intézményi szabályokhoz, ez az alkalmazkodás azonban éppen a belső érték-elkötelezettség hiányában nem lehet habitusformáló és tartós.

Idézeteimet néhány, magunkra alkalmazott példán szemléltetve:

Nem kétséges, hogy az 1990-es társadalmi-politikai rendszerváltozás még tart Magyarországon, s hogy ezzel és az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal „egy hosszú tanulási, egyben társadalmi-kulturális alkalmazkodási folyamat vette kezdetét.” (Terestyéni i. m. 63)¹⁵

A gyermekvédelem társadalmi intézményét keretező törvényi szabályozás megteremtéséhez 96 évre volt szükség. A törvény életbelépését követően, tizennégy év után, idén először tapasztaltam, hogy a szakvizsgázók természetesen „mozognak” a törvény viszonyrendszerében, és tapasztalatoktól formált fogalmakat használva, elmélyült, természetes módon, magabiztosan beszélnek a szakmai kérdésekről, beépült a gondolkodásukba, bizonyos mértékben habitualizálták a törvény rendszerében kialakított gyermekvédelmet.

A változásokhoz tehát mindenképpen idő kell. Ezért kell ezeket alaposan előkészíteni, de azután hozzá kell látnunk a megvalósításhoz – mert a változásokhoz idő kell.¹⁶

Korunk egyik fő jellemzője viszont éppen az, hogy fölgyorsult az idő. A változások egymást érik, sokdimenziósak és gyökeresek. Ezt érzékeljük, az élet minden területén. Új és bonyolult kihívásokkal találkozunk, és megszokott intézményi kereteink között egyre nehezebb ezekre időben és jól, hatékonyan és hatásosan reagálnunk. De, ahogy az előadásom elején fogalmaztam, *a struktúrák konzerváló hatásúak, a funkciók megújítóak*. Bízunk benne, hogy Carell 75 évvel ezelőtti, Elias 50 éve megfogalmazott, és Wal-lerstein 37 éves megállapításai nem állják ki az idők próbáját. Dolgozzunk a változásokon!

A módszertani építkezés szintjei és a módszertan mint változáskövetés

A társadalmi intézményként fölfogott gyermekvédelemnek az alakulását befolyásoló, bemutatott hatásmechanizmusok közepette is lehetősége van a szakmai fejlődésre (nem csak a változásra), amennyiben (autopoiétikus módon) elemeit a már meglévő elemek hálózatában, hálózata révén hozza létre. Ennek feltétele a gyermekvédelmi módszertan tudatos és szervezett művelése.

A *módszertan* tárgyiasult formában a problémák megoldása érdekében szervezett céltudatos reakciók kodifikált tapasztalati rendszere. A módszertan a problémamegoldási eljárás. Algoritmus, de nem csak a rendszerbe illesztett már kodifikált eljárásokat

jelenti, hanem az algoritmus kialakításához vezető út állomásait is, a módszertani építkezés szintjeit.

A módszertan jelenti:

- azt a gondolkodási módot (tudást, korábbi tapasztalatot, személyes érzékenységet), amivel egyenként rendelkezünk, a megoldandó problémákat értelmezzük, és azt a strukturális (szervezeti, szabályozási) keretet, amiben a feladatainkat meghatározzuk;
- az erre alapozott, eredményre vezető gyakorlati megoldásokat és
- a bevált megoldások rendszerbe foglalását, közös szakmai szabállyá válását (elfogadását, deklarálását és elvárt alkalmazását).

Ebben a meghatározásban foglalható össze a módszertani építkezés lépéssorrendje és a szakmafejlesztés általános sémája, a szakma művelőjének konkrét esethez kötött feladatmegoldásától – a személyes módszertantól – a bevált helyi gyakorlatá váláson át, a közös szakmai szabállyá, a szakmát megjelenítő módszertanná formálásig vezető út. Az az út, amit mindig megteszünk a személyes próbálkozástól a közös tudás eléréséig. Szabályokat alkalmazunk, szabályokat keresünk, és szabályokat hozunk létre. A módszertan változáskövetés, hiszen nincs két egyforma eset, a problémátípusok is változnak, és a korábbi szabályok sem örökérvényűek.

A módszertani munka *folyamatos önreflexiót* igényel, megoldáskeresést, szabálykövetést és kritikát, és a szabályok szabályozott megváltoztatását is.¹⁷

„A tapasztalat nem az, ami történik velünk, hanem az, amit kezdünk a velünk történetekkel. A tapasztalat – képesség az élet eseményeinek kezelésére, nem pedig maguk az események.” (Aldous Huxley)

A gyermekvédelem területén a folyamatos módszertani építkezés azért is *különös jelentőségű*, mert, amint azt megpróbáltam bemutatni, ez elsősorban társadalmi intézmény háttérű szakma. Olyan szakma, aminek a szervezeti keretei határozzák meg a szabályait, ezekhez igazítva formálja a tudásalapját.

A gyermekvédelem változásai követik a társadalmi változásokat. *Aktuális önmeghatározása* a kívülről érkező, egészében is gyorsan változó, az esetek szintjén pedig mindig egyedi társadalmi intézményi feladatai és sűrűn változó strukturális-szabályozási feltételei közepette, ezekre reagálva formálódik.

Ez a folyamat spontán és szervezett módon is végbe-
megy. Spontán módon valamennyiünk napi gyakorla-
tában. Szervezetten a módszertani együttműködésben,
a módszertani intézmények munkája során.

„*Tapasztalatok szerzéséhez éppoly fontos a kellő al-
kalom, mint a gondos előkészület. Csak azt látjuk,
vesszük észre helyesen, amit látni, észrevenni megta-
nultunk.*” (Pallas Nagylexikon)

A módszertan csak akkor tudja formálni a szak-
mát, ha folyamatos és szervezett a tapasztalatok
összegyűjtése, értékelő elfogadása, képviselte,
rendszerbe illesztése és közzététele.

A *szakmai módszertan* a szakmai szabályok
megállapítására irányuló hierarchizált (szintekhez
kötött) tevékenység eredménye.

A *szakmai módszertan rendszere*: a szakmai
szabályok szakmai rendszerbe illesztett (a szakma
csoportosított elemeihez illesztett) módja.

A módszertani építkezés szintjei¹⁸

A módszertani építkezés elemi szintjét a gyermek-
védelmi munkatársak mindennapi problémameg-
oldó képessége és az önállóságukból, kreativitásuk-
ból, komplex tudásukból, koncepcióban gondol-
kodásuk képességéből kibontakozó módszertani
kultúrájuk jelenti. A gyermekvédelmi tevékenység
személyközi kapcsolat jellegéből adódóan ez a szint
döntő, és a szakmai rendszer módszertani építkezé-
se elképzelhetetlen nélküle.

A gyermekvédelmi módszertani építkezés
elemi egységét intézményi szinten a *jó gyakorlatok*
képezik, azok a helyi szinten alkalmazott megoldá-
sok, amelyek ott már beváltak, de szélesebb körben
még nem ismertek, nem terjedtek el.

A következő szint a *terepmódszertan*,
melyet az egyes ellátási formák kijelölt módszer-
tani intézményei művelnek. Munkájuk fókuszá-
ban a jogszabályi keretekhez igazodó szakmai
szabályok megállapítása áll, és természetes mó-
don a jogszabályok szakmai kontrollja. A terep-
módszertan szintjén valósul meg a különböző
ellátási formák módszertani intézményei közötti
együttműködés is, aminek célja az egymáshoz
kapcsolódó feladatot ellátó szervezetek össze-
hangolt működéséhez szükséges módszertani
feladatok teljesítése.

Az állam ellátási felelőssége a közszolgáltatások
területén a kormányzati programok kidolgozása és
finanszírozása, az intézményi feladatok és szakmai
követelmények meghatározása, valamint a szakmai
felügyelet kiépítése és működtetése. Az állam szabá-
lyozási felelősségéből következik, hogy kontrollálnia
kell a közfeladatok¹⁹ (állami, önkormányzati felada-
tok), esetünkben a szociális és gyermekjóléti, gyer-
mekvédelmi szolgáltatások (mint közszolgáltatások)
teljesítésének színvonalát.

Ehhez szükséges egy országos illetékességű,
minden gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatásra
kiterjedő hatáskörű, módszertani szakirányító feladatot
ellátó minisztériumi háttérintézmény. Feladatai a szo-
ciális és gyermekjóléti, gyermekvédelmi szolgáltatások
módszertani fejlesztésének koordinálására, a módszertani
munka tervezésére, szervezésére, eredményeinek országos
elterjesztésére és értékelésére terjednek ki. Koordinációs
funkciója rendszerintegrátori funkció, ami hierarchizált,
és a nyitott koordinációra épül (ebben valósul meg a
módszertani munka összehangolása, és eredményeinek
elterjesztése). „Ernyő” szerepet tölt be az összes mód-
szertani intézmény fölött. Az ernyőszervezet feladata
nem csupán a módszertani intézmények összefogása, de
a kiválasztásukban való részvétel is. Felügyeli, értékeli,
különböző fórumokon és adott témában képviseli a
tevékenységüket, miközben a módszertani intézmények
önálló kezdeményezése és működése fennmarad.

Hogyan vesz részt ez a háttérintézmény
saját funkcióival a módszertani építkezésben és a
módszertan szintjeinek alakításában?

A háttéradataival: a konkrét, létező
ellátórendszer megállapított szabályaival (pl. jog-
szabályok) egyeztetni a szakmai gyakorlatot, felismeré-
seket, tapasztalatokat a minisztérium részére.

Az intézményi feladataival: a gyermekvé-
delem mint társadalmi intézmény saját (immanens)
tulajdonságait keresi különböző összefüggéseiben.

Az első az operatív, napi gyakorlat, a má-
sodik pedig elemző és koncepciós feladat. Az első
tényalapú, a második érték-közelítő, induktív jelle-
gű, normaképzés, elméletalkotás.

A módszertani építkezés a szakma szempont-
jából *hierarchikus*, hiszen az egyszerűbb építőelemekből
egyre összetettebb egységek állnak össze, és találhatók
olyan szintek, amelyek minőségileg különböznek az
előzőektől és a magasabb szintek építőelemei.²⁰

Ugyanakkor csak *nyitott koordinációval*
lehet eredményes, ami a komplex, többszintű in-
tézményrendszerekben a komplexitáskezelés egyik

lehetséges eszköze, amely a partnerségen, a rendszerben lévő szereplők egymástól való tanulásán alapul.

A struktúraalkotók és a struktúrák keretei közt dolgozók felelőssége eltérő. A mi munkaterületünkön közpolitikai döntések eredményezik a szakmai struktúrákat. Nekünk ezek keretében kell teljesítenünk a feladatainkat, a feladatainkra koncentrálni.

A módszertani építkezés egymásra épülő szintjein együttműködve, munkamegosztásunkkal a gyermekvédelem „gyakorlati elméletének” művelésére kell törekednünk. Peter Lüssi iránymutatását alapul véve: „Gyakorlati az az elmélet, mely a szociális munka valóságos gyakorlatából indul ki, és ezt tekinti közvetlen céljának is. Leírja, magyarázza és strukturálja a gyakorlatot, következtetéseket von le belőle, összekapcsolja a tudományos ismeretekkel, értékeli, ajánlásokat fogalmaz meg számára, oktatja – röviden: minden tekintetben a szociális munkás gyakorlatára vonatkozik, mint annak igazi szolgálóleánya.” (Lüssi 1997, 36.)

Jon Elster norvég társadalomkutató szerint ugyanis triviálisan igaz az a felfogás, mely szerint „a társadalmi élet elemi egysége az emberi cselekvés. A társadalmi intézmények és a társadalmi változás magyarázata annak kimutatása, hogyan jönnek létre ezek az egyének cselekvéseiből és interakcióiból.” (Elster i. m. 21)

Aligha lehet kétséges, hogy a módszertani munka nélkül nincs gyermekvédelem. Ilyen formában és ezért gondolom úgy, hogy a gyermekvédelem tudatos módszertani építkezése az egyéni próbálkozásoktól, felismerésektől a célzott és szervezett tapasztalatcserén keresztül képes igazodni a külső változásokhoz, és hatékony társadalmi intézményi megoldásokat eredményezhet. Persze csak akkor, ha készek vagyunk az ehhez szükséges erőfeszítésekre, aktív cselekvőként formáljuk a gyermekvédelem intézményét.

Hivatkozások

- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. 2. jav. és bőv. kiad. Budapest, Osiris Kiadó, 663. p.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas (1998): *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Budapest, Jószyeg Műhely Kiadó, 81. p.
- Carrell, Alexis (é. n.): *Az ismeretlen ember*. Budapest, 61. p.
- DeMause, Lloyd (1974): *The Evolution of Childhood*. In DeMause (ed.): *The History of Childhood*. The Psychohistory Press, New York, 1–74. p.
- Durkheim, Émile (2011): *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, Osiris Kiadó, 54. p.
- Elster, Jon (1995): *A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományokban*. Budapest, Osiris–Századvég, 21, 170. p.
- Giddens, Anthony (1995): *Szociológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 375, 693. p.
- Hanák Katalin (1978): *Társadalom és gyermekvédelem*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 50, 222. p.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád (1995): *Alkalmazott magatartástudomány. A megbirkózás egyéni és társadalmi stratégiái*. Budapest, Corvinus Kiadó, 123. p.
- Luhmann, Niklas (2005): *Rendszereket megértő rendszerek*. In Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (szerk.): *Intézményesség és kulturális közvetítés*. Budapest, Ráció Kiadó, 294. p.
- Lüssi, Peter (1997): *A rendszerszemléletű szociális munka gyakorlati tankönyve*. Budapest, Magyar Testnevelési Egyetem, HÍD Alapítvány, Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, 36. o.
- Nagy László (1972): *A gyermektanulmányozás mai állapota*. In Dr. Nagy Sándor (szerk.): *Nagy László válogatott pedagógiai művei*. Budapest, Tankönyvkiadó, 91. p.
- Némédi Dénes (2008): *Bevezetés. A szociológia problémája – ma*. In: Némédi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág Kiadó, 43–44. p.
- Pauler Ákos (é. n.): *Bevezetés a filozófiába*. 4. kiad. Budapest, Danubia, 279, 281. p.
- Senge, Peter M. (1998): *Az 5. alapelve. A tanuló szervezet kialakításának elmélete és gyakorlata*. Budapest, HVG Rt., 267. p.
- Szabóné Kiss Erzsébet (é. n.): *A globalizáció és az intézmények szerepe a társadalmi felelősségvállalás gyakorlatában*. Kézirat. 10. o. <http://www.doktori.econ.unideb.hu/download/pdf/kutatasiforum/.../Szabone.pdf> Letöltve: 2011. szeptember 19.
- Terestyéni Tamás (2011): *Kompország a nyugat iskolájában. A társadalmak szerveződéséről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 63, 74. p.
- Wallerstein, Immanuel (1983): *A modern világgazdasági rendszer kialakulása*. Budapest, Gondolat /Társadalomtudományi Könyvtár/, 22. p.
- Watzlawick, P. – Weakland, J. H. – Fisch, R. (1990): *Változás. A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*. Budapest, Gondolat, 39. p.
- Williamson, O. E.: *The new institutional economics: Taking Stock, looking ahead*, *Journal of Economic Literature*, 2000. September, 595–613. p.

Jegyzetek

- 1 A Szakmafejlesztés a gyermekvédelemben című Országos Gyermekvédelmi Konferencián, Budapesten, 2011. május 12-én elhangzott előadás szerkesztett változata.
- 2 A világban végbemenő változások következtében azonban ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy ez a definíció a valóság egy korábbi konfigurációja. „A szociológia alakulását és a 'társadalom' (a 'politika' és a 'gazdaság') mibenlétét is érintő kérdés a 'globalizáció'. Az ismert fejlemények miatt egyre inkább tarthatatlanná válik a 'társadalom' térben körülhatárolt egységként felfogó modell. [...] A hely a szó tágabb értelmében nem veszítette ugyan el jelentőségét, de alaptalanná vált az a széles körben elterjedt és a társadalomfogalomban is nagy szerepet játszó elképzelés, amely a »nemzetállamot mint a társadalmi folyamatok tartályát« szemlélte.” (Némedi 2008, 43–44.)
- 3 Az értékek filozófiai-axiológiai irodalmában (évezredes) visszatérő kérdés, hogy léteznek-e a kultúra hatásaitól függetlenül örök értékek. Pauler Ákos híres szoborhasonlatával erre a kérdésre így válaszol: „Az eszközi érték merőben szubjektív, változó és mulandó, az igazi, az önérték ellenben objektív vonást képvisel, változatlan és örökkévaló. Ez még akkor is áll, ha az önértékű valóság el is múlik. Valamely szobor klasszikus szépsége megmarad akkor is értékesnek, ha a szobor maga el is porlad, s a cselekedet nemese volta túléli a cselekvés természetszerű tartalmát a valóságban.” (Pauler é. n., 279.) Az értékek és a normák viszonyát tekintve Pauler Ákos értékelméletét követve az értéket elemi ősfogalomnak tételezem, „melyet csak önmagából ismerhetünk meg”. Az érték örök, és fölötte áll minden valóságnak. „Az igazat úgy fedezzük fel, hogy az igazság értékére rájövünk, a jót azáltal, hogy a jót értékesnek felismerjük, a szépet pedig úgy ismerjük meg, hogy a dolgok szépségét észrevesszük.” (Pauler i. m. 281.) Az értékekre törekedve megfogalmazzuk azokat az eszményeket, melyeket el szeretnénk érni. Az eszménynek, mint megvalósítandó értéknek az eszköze a norma. A norma tehát, szemben az értékkel, nem örök, hanem hatályos. Olyan, a változó valósághoz alkalmazkodó, a dolgok értelmezésére és megítélésére vonatkozó előírások vagy hallgatólagos elvárások tartoznak ide, amelyek az empirikus körülmények figyelembevételével a lehetséges magatartások közül az egyén számára előírják a helyest, követendő, és szankcionálják a helytelent, elvetendő.
- 4 „A társadalmi intézmények a társadalmi élet összekötő elemei. Ezek jelentik az együttélés alapvető formáit, amelyeket az emberek az egymás közötti interakciók során alakítanak ki, s amelyek segítségével biztosítható a nemzedékek közötti folyamatosság.” (Giddens i. m. 375.)
- 5 A társadalomtudományok ezen kívül nagyon sokféle értelemben használják a társadalmi intézmény fogalmát. A különböző értelmezések elsősorban a tipikus szociológiai szemléletmódokhoz kapcsolódnak. Lásd pl. Farkas Zoltán: Az intézmény fogalma, fedezete és formalitása. Miskolci Jogi Szemle, 2. évf., 2007. 2. sz. (33–55.)
- 6 Az intézmények változását Watzlawick nyomán szokás még az elsőfokú és a másodfokú változás kategóriájával jellemezni. Az elsőfokú változás egy adott rendszeren belül zajlik, de maga a rendszer változatlan marad, a másodfokú változás magát a rendszert változtatja meg (Watzlawick–Weakland–Fisch 1990, 39).
- 7 Ennek a jegyzetnek az a célja, hogy bemutassa, milyen bonyolult ennek a két pólusnak a viszonya. Ez a kétpólusú viszonyrendszer a gyermekvédelmi gondolkodást meghatározó fogalom párral: a fejlődés és a veszélyeztetettség értelmezésével jeleníthető meg. Ezeket értelmezzük különböző dimenziójú (egymást átható) összefüggésszrendszerekbe helyezve. Ilyen összefüggésszrendszerek: a létszférák, a kapcsolatszférák, a fejlődési szükségletek hierarchikus területei. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy minden értelmezés kizárólag az adott gyermek konkrét esetében lehet helytálló. Mit kell vizsgálnunk a különböző összefüggésszrendszerekben? A létszférákban a személyes biológiai, pszichés, szociális, spirituális körülményeket és feltételeket, a kapcsolatszférákban a gyermek, a család, a társadalmi környezet viszonyrendszerét, a fejlődési szükségletek hierarchikus területein pedig azok kielégítettségét (lét- és felfenntartás; biztonság; valahova tartozás, szeretet; elismerés; önbecsülés, mások elismerése; kognitív szükséglet: tudni érteni, megismerni; esztétikai szükséglet; önmegvalósítás: elérni a bennünk rejlő lehetőségeket). Amit a fejlődéssel kapcsolatban gondolunk, az meghatározottságoknak nevezett alapállításokra, axiómákra épül: biológiai adottságok, szeretetkapcsolat, gondoskodás, szükségletkielégítési lehetőségek. Ezeket az axiómákat a társadalmi integráció felől közelítve, konkrét tartalommal a társadalom–család–gyermek viszonylatában tudjuk megtölteni: struktúra, intézmények, kultúra. Ebből következik, hogy mit gondolunk és fogadunk el (ehhez viszonyítva) társadalmi normának a fejlődéssel kapcsolatban, mert ezt konkrét eseteken vizsgálva döntünk a támogató vagy helyreállító feladatainkról, amit a gyermekvédelem teendőinek nevezünk. A fejlődést akkor tartjuk harmonikusnak, ha az adott társadalmi struktúra, intézmények és kultúra hatásrendszerébe illeszkedve és abból növekedve a kor színvonalán értelmezett és megértett folyamatos és fokozatos kiteljesedést, fenti axiómáink aktuális jelentése szerint az egyén ideális állapotváltozását eredményezi. A harmonikus fejlődés tehát a létszférák, a kapcsolatszférák és a szükségletek kielégítésének rendezettségét feltételezi. Ez a rendezettség soha nem tökéletes. A harmonikus fejlődés idea. Ehhez az ideához viszonyítjuk a létszférák, a kapcsolatszférák és a szükségletek kielégítetlenségének/„rendezetlenségének” mértékét (v. ö. entrópia) és módját. A veszélyeztetettség fogalmával a harmonikus fejlődést kikezdő hiányok és ártalmak megközelítésére törekszünk a fenti összefüggésszrendszerek vizsgálatával. A hiányok és ártalmak a kor színvonalán értelmezett és megértett problémákat jelentik. (Ebből következően is változnak.) A létszférákra, a kapcsolatszférákra és a szükségletek kielégítésének mértékére és módjára normákat határozzunk meg. Az ezekről való eltérés a gyermek fejlődésének (adott korban, norma szerint) ideális állapotváltozásait veszélyeztető entrópiánövekedés. Elhanyagolás és/vagy bántalmazás. Arra a kérdésre, hogy lehetséges-e tökéletes gyermekvédelem, általános választ nem lehet adni, csak olyat, hogy az adott esetben attól függ, hogy a gyermek fejlődésének (adott korban, norma szerint) ideális állapotváltozásait veszélyeztető entrópiánövekedés reverzibilis vagy irreverzibilis hatású-e. Ez a különböző összefüggésszrendszerek egyes alkotóelemeit tekintve nagyon is eltérő. De nemcsak az adott alkotóelem, hanem az alkotóelem és az összefüggésszrendszer kapcsolatában is az. Minden ilyen összefüggést föl sem ismerünk. Azt viszont tudjuk,

- hogyan nem lehet laboratóriumi körülmények között felnőni. Szükséges esetektől eltekintve az csak utólag állapítható meg, hogy az egyensúly átmeneti megbomlása a későbbi egyensúlyt miként befolyásolta.
- 8 A formális intézmények szabályai explicit szabályok (az egyén számára kívülről meghatározottak), írásban is rögzítettek (vagy visszavezethetők írásban is rögzített szabályokra), az egyén nem teljes személyiségével vesz bennük részt, hanem csupán a „csoport tagjaként”. Az informális intézmények normáit, magatartási szabályait ezzel szemben a résztvevők személyes kapcsolatai formálják, implicit szabályok, ebben az egyén teljes személyiségével részt vesz.
 - 9 Ennek valószínű oka a széles körben elfogadott és antropológiai viszonyítási alapként használható gyermekkép teljes elbizonytalanodása lehet. Nem beszélve a család válságának széles problematikájáról.
 - 10 Nem majd, kikerülve a rendszerből, hanem folyamatosan, az integráció kívánalmainak eleget téve. Ettől rettenetesen nehéz a feladat.
 - 11 V. ö. Dr. Semsey András: Hogyan segítsünk nekik? Kapocs, 1. évf., 2002. 1. sz.
 - 12 A társadalmi folyamatokat hosszú távú változások jellemzik. A társadalmi jelenségekben „felsejlenek”, de nehezen mérhetők, inkább a tendenciák elemezhetők. A társadalmi folyamatok modelljei parciális modellek. (A regionális vizsgálatok részrendszert – a társadalmi folyamatok térbeli összefüggéseit – modellezik. Az egyes jelenségcsoportokat magukba foglaló modellek pedig részfolyamatot modelleznek.) A változásokat csak hosszú távon lehet értékelni. „Az intézmények képessége erősen korlátozott a nagy léptékű, hosszú távú társadalmi változás hatékony előmozdítására a társadalmi okság tényleges összetettségénél fogva. A társadalmi változás még a tervezett társadalmak esetén sem a problémák megoldását testesíti meg, hanem a megoldások keresését. »A történelem az emberi cselekvés, s nem az emberi tervek eredménye.« Ígéretebbnek tűnhet a kis léptékű javítgatás, a fokozatosan kiterjedő tervezés és a »próba-szerencse« eljárások. Értéküket azonban korlátozza, hogy az intézményi változás kis léptékű, rövid távú hatásaiból nehezen általánosíthatunk a nagy léptékű, hosszú távú következményekre. Mivel egy intézmény nem olyan, mint egy egyén, semmi biztosítékunk nincs arra, hogy szándékai idővel nem változnak, még ha feltételezzük is, hogy az egyéni szándékok változatlanok maradnak.” (Elster 1995, 170.)
 - 13 Idézi: Papp Zsolt: Bevezető hangulatok. In: Szabó Ildikó: Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon. Tekintet Könyvek, Budapest, 1991.
 - 14 A habitus kifejezést Arisztotelész alkalmazta először, Aquinói Szent Tamás nyomán habitusnak nevezhetjük a gondolkodásmódot és az erkölcsi magatartást is. A habitualizáció alapvető kategóriája Berger és Luckmann nagy hatású tudásszociológiai értekezésének: „Minden intézményesülést habitualizációs folyamatok előznek meg, s ezek még az elméleti egyedülálló ember számára is érvényesek, aki magányos szigeten minden emberi kapcsolattól elszigetelve él.” (Berger–Luckmann 1998, 81.)
 - 15 Terestyéni Tamás kitűnő könyvében magas színvonalú, de közérthető magyarázatát adja azoknak a bonyolult társadalmi és társadalomlélektani folyamatoknak, melyekben élünk.
 - 16 A változáshoz nem csak valami újnak kell megszületnie, hanem igazolni kell a beválását is, ismertté kell lennie és meg kell tanulni a használatát.
 - 17 Önreflexió és önkorekció: kritikusan értékelt, módszeresen szerzett, szervezett és rendszerezett tapasztalatgyűjtésből építkezik.
 - 18 A módszertani építkezéshez a tapasztalatok megszerzésének, összegyűjtésének és elrendezésének ezek az általánosítási szintjei (fázisai) nélkülözhetetlenek, kihagyhatatlanok és szükségszerűek. Más kérdés, hogy milyen szervezetben, milyen szervezeti formában, milyen koordinációban történik meg a tapasztalatok összegyűjtése és feldolgozása. Ebben az előadásban a módszertani intézmények mai szervezetét vettem alapul, és ezen mutattam be a módszertani építkezés folyamatát, szintjeit és funkcióit. Feladatunk annak kidolgozása, hogyan lehet a módszertani építkezés szintjeit „lehorgonyozni” a módszertani építkezés intézményi szintjein: a személyes kapcsolati szinten, a szervezet- és szakmaközi kapcsolat szintjén, valamint az intézményközi kapcsolatok szintjén.
 - 19 A közfeladat fogalma jelenti a közszükségletek megállapítását, a megoldásukban való célszerű szerepvállalás meghatározását, az ehhez szükséges hatásköri rendszer kialakítását, az együttműködő partnerek kiválasztását, a feladatellátás módjának rögzítését és finanszírozásának biztosítását.
 - 20 A strukturális hierarchia itt – funkcionális összefüggésrendszerében inkább a heterarchiába hajló – „csapatbölcsségre” támaszkodik. Ennek három összetevője van:
 - „összintelligencia”: kölcsönösen tanulunk egymástól, nem nélkülözhetjük az egyéni készségeket és ismereteket, és együttes tudásunk érdemlegesen több mint az egyénenkénti. (Közösen intelligensebbek vagyunk, mint egyenként.)
 - „operációs bizalom”, összehangolt cselekvés: „minden csapattag tudatában van csapattársai segítő jelenlétének, és mindenki számíthat arra, hogy a csapattagok kiegészítik egymás tevékenységét” (Senge 1998, 267).
 - a csapatbölcsség kiterjesztése: a csapattagok más csapatokban betöltött szerepükön keresztül más csapatok tevékenységét is segítik, és azoktól is tanulnak, amivel viszont a saját csapatot erősítik.